

УДК 811'161.3+811.111

СТРУКТУРНАЯ АРГАНІЗАЦЫЯ СЭГМЕНТАВАННЫХ КАНСТРУКЦЫЙ У БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ

К. І. Субота,

*аспірант кафедры мовазнаўства
і лінгвадыдактыкі Беларускага дзяржаўнага
педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка*

Паступіў у рэдакцыю 11.04.19.

UDC 811'161.3+811.111

STRUCTURAL ORGANIZATION OF SEGMENTED SENTENCES IN BELARUSIAN AND ENGLISH

K. Subota,

*Post-Graduate Student of the Department of
Linguistics and Linguodidactics, Belarusian State
Pedagogical University named after Maxim Tank*

Received on 11.04.19.

У артыкуле разглядаюцца структурна-семантычныя асаблівасці сегментаваных структур у беларускай і англійскай мовах. На аснове фактычнага матэрыялу была прааналізавана камунікатыўная арганізацыя структур з іменнымі намінатывамі, былі выяўлены ўніверсальныя ўласцівасці і спецыфічныя асаблівасці функцыянавання дадзеных актуалізаваных структур у супастаўляльных мовах. Падчас аналізу прыкладаў аўтарам выдзяляюцца структурныя мадэлі сегментаваных канструкцый, выяўляюцца дынаміка іх ужывання і функцыянавання ў літаратурнай мове.

Ключавыя словы: сегментацыя, намінатывы, анафарычнае замяшчэнне, актуалізаваны сінтаксіс, экспрэсія, прэпазіцыя, постпазіцыя.

The article is dedicated to the analysis of structural and semantic characteristics of segmented structures in Belarusian and English. The communicative organization of the structures with nominatives has been analyzed, common and specific characteristics in the comparable languages have been studied. During the analysis of the examples the author distinguishes structural models of segmentation, the dynamics of its usage and functioning in the literary language.

Keywords: segmentation, nominatives, anaphoric replacement, actualized syntax, expression, preposition, post-position.

У сінтаксічных сістэмах многіх сучасных моў можна назіраць адметныя змены, пэўныя тэндэнцыі, якія не маюць паступовага развіцця. Сегментацыя – гэта з’ява актуальнага падзелу выказвання, што з’яўляецца адным са сродкаў афармлення выдзеленай тэмы. Узнікненне дадзенай сінтаксічнай з’явы звязана з некаторымі экстралінгвістычнымі фактарамі, дзе на першы план выходзіць актуалізаваны сінтаксіс з яго няўстойлівымі сувязямі і дынамічнымі межамі паміж сказами [1, с. 165]. Д. М. Дзядкоўская звяртае ўвагу на прысутнасць прыкмет аналітызму ў літаратурнай мове, што стала вынікам экспансіі назоўнага склона і дазваляе выявіць новыя тэндэнцыі ў сучаснай граматыцы мовы [2, с. 126].

У сучаснай літаратурнай мове можна назіраць такую з’яву дынамічнага сінтаксісу, як сегментацыя, якая з’яўляецца праявай асіметрыі. Вылучэнне часткі тэксту – сегментацыя – уяўляе сабой «спецыяльны экспрэсіўны падзел выказвання на тэму і астатні тэкст» [3, с. 184]. Сегментаваная частка, якая фармальна з’яўляецца часцей назоўнікам, можа знаходзіцца ў прэпазіцыі і постпазіцыі і выконваць функцыю ўяўлення або ўдакладнення тэмы. Сегментацыя ўласціва не толькі беларускай, але і та-

кой няблізкароднаснай мове, як англійская. Недастатковая вывучанасць сутнасці дадзенай сінтаксічнай фігуры ў супастаўляльным плане, яе структурна-семантычных характарыстык выклікае шэраг тэарэтычных і практычных пытанняў. У дадзеным артыкуле разгледжана структурная арганізацыя семантычных канструкцый у супастаўленні беларускай і англійскай моў.

Як адзначае Г. Н. Акімава, адносіны «тэмы» і «рэмы» ў сегментаваных канструкцыях суправаджаюцца абавязковым вылучэннем «тэмы» ў сінтаксічна незалежную пазіцыю. Такім чынам, сегментаваныя канструкцыі абавязкова з’яўляюцца двухчленнымі [4, с. 106]. Яны складаюцца з сегмента ў прэпазіцыі або постпазіцыі і базавай часткі: *Запаведнік. Апошні год даводзіцца па ўсіх прыморскіх запаведніках ездзіць. Дзеля сваёй працы* (У. Караткевіч); *The lagoon. That little lake, like, there. Where the ducks are. You know* (J. D. Salinger).

Базавы кампанент сегментаванай канструкцыі ў звышфразавым адзінстве неабходна разглядаць у якасці сінтаксічнай адзінкі, таму што ён характарызуецца наяўнасцю дыферэнцыйных прыкмет. У большасці выпадкаў базавая частка звышфразавога адзінства выражана пры дапамозе сказаў. Аналіз семан-

тычных адносін паміж кампанентамі сегментаваных канструкцый неабходна праводзіць на аснове ўзаемаадносін паміж сегментам і базавай часткай, таму што праз сувязь сегмент-карэлят ажыццяўляецца сувязь паміж часткамі сегментаваных канструкцый.

На аснове праведзенага аналізу ў супастаўляльных мовах былі выдзелены наступныя віды непрэдыкатных адносін паміж часткамі сегментаваных структур: анафарычнае, тоеснае і сінанімічнае замяшчэнне. У беларускай і англійскай мовах сегментаваны намінацыі ў базавай частцы можа замяшчацца займеннікамі, сінанімічнымі адзінкамі або паўторамі. На аснове даследаванага матэрыялу ў беларускай і англійскай мовах былі выдзелены такія віды непрэдыкатных адносін, як анафарычнае замяшчэнне: *Ах, Людвік Монці! Без яго напэўна не абышлося... Ён жа служыць верна!* (Р. Баравікова); *Oh, this house, this house! I come back to it after twenty-three years; and it is just the same* (В. Shaw); тоеснае замяшчэнне: *Грыб... Грыб – іншая справа. Грыб – хлопец зух, баксёр другога юнацкага разраду...* (В. Казько); *Rebellion! I do not know when that Rebellion will come, it might be in a week or in a hundred years, but I know, as surely as I see this straw beneath my feet, that sooner or later justice will be done* (G. Orwell); сінанімічнае замяшчэнне: *О першы вальс! Павек забыцца не зможа той паднебны ўзлёт! Як лёгка з ёй было кружыцца, адчуўшы ў сэрцы веснаход!* (Н. Гілевіч); *A puzzle. A secret code. A cryptograph. It wouldn't be as hard as the Egyptian hieroglyphs* (D. Setterfield).

У гэтых і падобных прыкладах займеннікам, словам-паўторам або сінонімам замяшчаецца намінацыя без значэння прэдыката. Такі тып адносін характэрны для сегментаваных структур з назоўным тэмы ў прапазіцыі і постпазіцыі, дзе сегмент выражаецца назоўнікам або цэлым ланцужком.

Універсальнай характарыстыкай беларускай і англійскай моў з'яўляецца наяўнасць і шырокая распаўсюджанасць сегментаваных канструкцый з **анафарычным замяшчэннем**. Займенны карэлят выступае патэнцыяльным індыкатарам для ўстанаўлення поўнага лексічнага зместу, выяўленага ў суаднесеным з ім сустантыўным сегментаваным кампаненте. Сегментаваны кампанент можа выражацца як агульнымі назоўнікамі, так і ўласнымі: *Назар Авяр'янавіч Дымар. Яго шмат хто ведаў. Закройшыч, працавай да вайны ў цэнтральным атэлье* (І. Шамякін); *Сурын! Віктар Сурын, які і прапанаваў Ігару ехаць у гэтыя заробкі! Калі Рытка паспела з ім пазнаёміцца?* (Л. Рублеўская). Ужыванне ўласных назоўнікаў у якасці сегментаў з'яўляецца факультатыўным і было зафіксавана толькі ў беларускай мове. Для англійскай мовы з яе фіксаваным парадкам

слоў, дзе прэдыкатыўная сувязь паміж дзейнікам і выказнікам з'яўляецца абавязковай і цеснай, сегментаваныя ўласныя назоўнікі не з'яўляюцца характэрнай прыкметай. У беларускай мове сегменты з ўласным назоўнікам выконваюць функцыю прадстаўлення, пасля актуалізаванай часткі заўсёды патрэбна паўза, якая на пісьме выражаецца пэўнымі знакамі прыпынку.

У лінгвістычнай літаратуры прыняты падзел усіх займеннікаў на квантарныя і неквантарныя [5, с. 9]. Квантарныя займеннікі могуць мець значэнні абагульнення, абмежавання або існавання. Традыцыйна да іх адносяць указальныя, азначальныя, пытална-адносныя, няпэўныя і адмоўныя займеннікі. Неквантарныя займеннікі разглядаюцца ў якасці замяшчальнікаў сегментаў у базавай частцы звышфразавога адзінства. Універсальная ўласцівасць супастаўляльных моў – гэта наяўнасць неквантарных займеннікаў у базавай частцы, якія размяшчаюцца часцей дыстантна, могуць знаходзіцца ў прапазіцыі і постпазіцыі: *Немцы – яны хоць і на машынах амаль усе, але таксама жывыя, без харчу не абыходзяцца* (І. Чыгрынаў); *Штаны шахцёрскія. Восіп у іх дужа смешны. Шырокія, як маміна спадніца, і шмат кішэняў* (В. Карамазы); *Girls. You never know what they're going to think* (J. D. Salinger); *Pearls! Ropes of them! What is this sister of yours, a deep-sea diver who brings up sunken treasure?* (Т. Williams). Выкарыстанне неквантарных займеннікаў не з'яўляецца выпадковым, таму што асноўная іх функцыя ў сегментаваных адзінствах – гэта гіперсінтаксічная функцыя выражэння закону складнасці тэкста, дзе дамінуючым кампанентам з'яўляецца менавіта сегмент, таму што лексічнае значэнне перадаецца актуалізаваным кампанентам структуры. Замяшчальнік выступае структураўтваральным элементам сегмента.

Асаблівасць беларускай мовы – шырокае ўжыванне квантарных займеннікаў у сегментаваных структурах з назоўным тэмы: *Кветкі, сцябліны, воіны, коні – усё імкнулася ў зыркім, вычварным, радасным палёце са старонкі на старонку* (У. Караткевіч); *Ляды! Хутарок у Лядах! Гэта ж самае лепшае поле, гной адзін; чыстыя, роўныя, расцярэбленыя паплавы, і недалёка перабірацца* (П. Галавач). Сегментаваныя структуры з абагульняльным займеннікам пры аднародных членах сказа ў англійскай мове былі выяўлены толькі ў постпазіцыі, што абумоўлена парадкам слоў у англійскай мове. Дзеля надання значэння ўдакладнення аўтарам выкарыстоўваюцца сегментаваныя структуры пасля квантарнага займенніка: *She put the pumice back on the rack, and touched her puckered wound with nery fingers. Supposing something had been left in there? A clamp, a forceps, a needle?* (A. Byatt). Прыклады паказваюць, што сегментаваныя звышфразавыя

адзінствы па будове нагадваюць звычайныя сказы, аднак знакі прыпынку, інтанацыя садзейнічаюць іх актуалізацыі. Для англійскай мовы не характэрны такія мадэлі сказаў, таму ўжыванне квантарных займеннікаў з'яўляецца факультатыўным.

Пры **сінанімічным замяшчэнні** змест сегмента і замяшчальнага слова ў базавай частцы з'яўляецца падобным на сігніфікатыўным узроўні, а часта выконвае функцыю ўдакладнення: *A book? Would that do it? In the library the shelves were lined with dead words. Nothing there could help me* (D. Setterfield); *The Tarot Witch. A delicious name. The Tarot Witch* (R. Bradbury); *Oranges, by God. The Kennebec Fruit Company once sold actual fruit. Who knew?* (R. Bradbury). Як паказваюць прыклады, сінанімічнае замяшчэнне ўжываецца не толькі ў прэпазіцыі, але і ў кальцавых структурах, дзе мае значэнне ўдакладнення. У беларускай мове таксама былі выяўлены прыклады з сінанімічным замяшчэннем з сегментам у прэпазіцыі і постпазіцыі: *Неман. Гаючая, родная прыгажосць* (Я. Брыль); *Няхай яны падавяцца старымі футрамі, крыхaborы няшчасныя! А яшчэ крычаць – культурныя немцы! Зладзеі! Грабіцелі!* (І. Шамякін). Як паказваюць прыклады, сінанімічнае замяшчэнне ў постпазіцыі носіць ацэначны характар. Увогуле дадзены тып адносінаў у сегментаваных структурах не з'яўляецца прадуктыўным у супастаўляльных мовах. Кальцавое сінанімічнае замяшчэнне было выяўлена толькі ў англійскай мове і выкарыстоўваецца дзеля надання выказванню большай экспрэсіўнасці. Камунікатыўная нагрузка на дзейнік у англійскай мове заўсёды з'яўляецца мінімальнай за кошт яго пазіцыі ў сказе. Менавіта гэты фактар стаў прычынай выкарыстання кальцавага замяшчэння аўтарамі.

Пры **тоесным замяшчэнні** ў базавай частцы замест займенніка выкарыстоўваецца слова-паўтор сегментаванага кампанента. Назоўнікі-замяшчальнікі могуць знаходзіцца ў прэпазіцыі і ў постпазіцыі і выкарыстоўваюцца аўтарам дзеля надання эмацыйнасці выказванню: *Але іх просяць, прымушаюць нічога ані з сабою не браць, усё-ўсё выкідаць, бо яно забруджана, у ім – смерць. Нябачная смерць...* (Б. Сачанка); *Paris. So suddenly I want to be in Paris and I know I'm not!* (R. Bradbury). Тоеснае замяшчэнне не з'яўляецца характэрным для супастаўляльных моў, перавага аддаецца анафарычнаму, радзей – сінанімічнаму замяшчэнню.

Вельмі часта пры наяўнасці сегментаваных структур тэма, заяўленая намінацівам, дэлібератыўным зваротам або колькасна-іменным спалучэннем можа быць нульвай у постсегментным кампаненце і аднавіць яе можна толькі па кантэксце. Сегментаваная структура заўсёды падзяляецца на дзве часткі: тэму і рэму, якія прадстаўляюць сабой камунікатыўную мэту зносінаў. У сувязі з адсутнасцю

ў базавай частцы паясняльнага карэлята, тэма можа быць прадстаўлена толькі ў сегменце, рэма ўключае ў сябе інфармацыю (прыкмету, характарыстыку, апісанне рэчаіснасці), якая звязвае дзве часткі ў звышфразаве сегментаванае адзінства: *Люмпен-пралетарый... Як у тым апавяданні Аверчанкі, ідзі да мора, тапіся... Ніхто не выцягне – гіль у блакітных хвалях, нейкі дурны гуманіст выцягне – чапляйся за яго, аб'ядай і абпывай...* (Г. Далідовіч); *Simply phonetics. The science of speech. That's my profession; also my hobby. Happy is the man who can make a living by his hobby!* (B. Shaw).

З прыкладаў бачым, што ў канструкцыях без фармальнага сродка сувязі назіраецца большае адасабленне сегмента ад базавай часткі. Аднак у залежнасці ад камунікатыўных інтэнцый аўтара ў сегментаваных структурах адбываецца працэс расчлянення структуры, а структурныя і семантычныя сувязі аднаўляюцца чытачом у выніку чаго адбываецца інтэграцыя сегментаваных кампанентаў. Такім чынам, на аснове даследаванага матэрыялу ў супастаўляльных мовах можна зрабіць наступныя высновы: сегментаваныя канструкцыі характарызуюцца тэма-рэматычнай або рэма-тэматычнай арганізацыяй элементаў, якія абумоўлены камунікатыўнай задачай; сегмент з'яўляецца тэмай, базавы кампанент заўсёды выступае ў якасці рэмы.

У сегментаваных канструкцыях без замяшчэння ў базавай частцы, акрамя лексічных, выкарыстоўваюцца такія нелексічныя сродкі, як інтанацыя (пытальная, паўза, вокліч): *Людзі! Вунь у нас ... колькі іх перабыло, старшынь. А можа адзін толькі чэсны чалавек быў. Дык і таго пасадзілі, бо для людзей стараўся, начальству не дагадзіў!* (І. Шамякін); *Зайздросчу гэтаму чалавеку. Волат* (І. Шамякін); *Woman: cease this detestable boo-hooing instantly; or else seek the shelter of some other place of worship* (B. Shaw). Пытальная інтанацыя надае выказванню адценне няўпэўненасці або сумнення, паўза і вокліч часта суправаджаюцца базавым кампанентам з элементамі апісання або характарызацыі сегмента.

Такім чынам, былі прааналізаваны семантычныя асаблівасці сегментаваных структур у беларускай і англійскай мовах і зроблены наступныя вывады. У сегментаваных канструкцыях у сувязі з камунікатыўнай інтэнцыяй аўтара актуалізуецца адзін з элементаў структуры, у выніку чаго адбываецца інфарматыўны падзел структуры.

Камунікатыўная арганізацыя сегментаваных структур з назоўным тэмай суправаджаецца непрадэдыкатнымі адносінамі. Непрадэдыкатныя адносіны ўключаюць у сябе анафарычную, тоесную або сінанімічную замену. У канструкцыях з іменным паясненнем ў залежнасці ад камунікатыўных намераў адрасанта адбываецца працэс расчлянення структуры, а адрасат

інтэгруе кампаненты сегментаванай структуры. Працэс інтэграцыі садзейнічае з'яўленню дадатковых семантыка-сінтаксічных адценняў і адносін у структуры дадзенага выказвання.

Універсальнай уласцівасцю супастаўляльных моў можна назваць шырокае ўжыванне сегментаваных канструкцый з анафарычным замяшчэннем, а іменна з неквантарнымі займеннікамі ў прэпазіцыі і радзей у постпазіцыі. Спецыфічнай асаблівасцю беларускай мовы з'яўляецца наяўнасць анафарычных канструкцый з квантарнымі займеннікамі, чаго нельга сказаць пра англійскую мову. Дадзеная тыпалагічная асаблівасць абумоўлена граматычнай функцыяй парадку слоў у англійскай мове, а таксама сродкамі сувязі паміж словамі, аднымі з якіх з'яўляецца інтанацыя і кантактнае размяшчэнне слоў. Менавіта па гэтай прычыне ў англійскай мове адсутнічаюць

назоўныя тэмы або іх ланцужкі з квантарнымі займеннікамі ў базавай частцы.

Для супастаўляльных моў сінанімічнае і тоеснае замяшчэнні не з'яўляюцца асноўнымі спосабамі сегментаванай актуалізацыі структур. У англійскай мове былі зафіксаваны адзінкавыя выпадкі кальцавой сегментацыі з дадзеным тыпам замяшчэння, якія носяць экспрэсіўны характар, выкарыстоўваюцца аўтарам для надання звышфразавому адзінству дадатковых адценняў і магчыма з'яўляюцца аўтарскім стылем.

Пры наяўнасці іменнага паянення ў супастаўляльных мовах для інтэграцыі сегментаваных кампанентаў структуры важную ролю адыгрывае інтанацыя, якая на пісьме выражаецца рознымі знакамі прыпынку. У англійскай мове былі выяўлены пыталыя і клічныя сегменты, што дазваляе гаварыць пра важную функцыю інтанацыі ў структурах такога тыпу.

ЛІТАРАТУРА

1. Харитоновна, Е. В. Динамика структуры синтаксиса современного русского языка: тенденции к экономичности и дистинктности (на материале современной прессы) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. В. Харитоновна. – Волгоград, 2014. – 266 л.
2. Дедковская, Д. М. Постпозитивные номинативные конструкции в функциональном аспекте / Д. М. Дедковская // Вестн. Кемер. гос ун-та. – 2015. – Т. 1, № 4. – С. 125–128.
3. Валгина, Н. С. Активные процессы в современном русском языке : учеб. пособие для студентов вузов / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
4. Акимова, Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка : учеб. пособие / Г. Н. Акимова. – М. : Высшая школа, 1990. – 168 с.
5. Ишмекеева, Т. Н. Сегментированные конструкции в современном русском языке (на материале газетных заголовков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Т. Н. Ишмекеева – Магнитогорск. гос. ун-т. – Волгоград, 2006. – 20 с.

References

1. Kharitonova, Ye. V. Dinamika struktury sintaksisa sovremennogo russkogo yazyka: tendentsii k ekonomichnosti i distinktnosti (na materiale sovremennoy pressy) : dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / Ye. V. Kharitonova. – Volgograd, 2014. – 266 l.
2. Dedkovskaya, D. M. Postpozitivnyye nominativnyye konstruktсии v funktsionalnom aspekte / D. M. Dedkovskaya // Vestn. Kemer. gos un-ta. – 2015. – T. 1, № 4. – S. 125–128.
3. Valgina, N. S. Aktivnyye protsessy v sovremennom russkom yazyke : ucheb. posobiye dlya studentov vuzov / N. S. Valgina. – M. : Logos, 2001. – 304 s.
4. Akimova, G. N. Novoye v sintaksise sovremennogo russkogo yazyka : ucheb. posobiye / G. N. Akimova. – M. : Vysshaya shkola, 1990. – 168 s.
5. Ishmekeyeva, T. N. Segmentirovannyye konstruktсии v sovremennom russkom yazyke (na materiale gazetnykh zagolovkov) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / T. N. Ishmekeyeva – Magnitogorsk. gos. un-t. – Volgograd, 2006. – 20 s.